АННОТАЦИЯ

диссертационной работы Курбаналиевой Мадины Кадыровной «Психолого-педагогическое сопровождение воспитанников с делинквентным поведением в закрытых учреждениях», представленной на соискание степени доктора философии (PhD) по специальности «6D010300 – Педагогика и психология»

Актуальность исследования. Республика Казахстан как независимое государство уже 25 лет идет по пути стремительного развития и прогресса. Вместе с тем, отмечая успехи рыночной экономики, повышение значимости культурных и социальных ценностей, а также уровня жизни граждан Казахстана, приходится констатировать наличие проблем морально-нравственного характера поведения граждан, особенно у подрастающего поколения. Известно, что благосостояние здорового общества зависит от подрастающего поколения, его интеллектуального, психического и физического развития. Любое государство, занимающееся предупреждением делинквентного поведения молодежи, заботится о своем будущем. Президент РК Н.А. Назарбаев в Послании народу Казахстана в 2007 году обозначил важность искоренения детской и подростковой преступности, для чего необходимо усилить деятельность правоохранительных и других государственных органов в совершенствовании законодательных и организационных мер в сфере обеспечения правопорядка.

Данная проблема интересует как зарубежных ученых, так и отечественных исследователей, кому не безразлична судьба детей с делинквентным поведением. Научно-теоретические исследования западных и российских ученых с различных точек зрения глубоко анализируют проблему делинквентности и социализацию личности несовершеннолетних. Но выводы, сделанные ими, практически одинаковы: необходимо изучать причину появления детской девиации, принимать превентивные меры на государственном уровне, только сообща можно решить проблему психолого-коррекционного сопровождения несовершеннолетних, находящихся в изоляции.

В Казахстане вопросы делинквентных детей в основном рассматривались в трудах социологов, юристов, криминологов и других специалистов. В психолого-педагогических работах отдельные психолого-педагогические исследования освещали личностные особенности подростков с отклонениями в поведении. Так, например, казахстанские ученые-психологи Ж.И. Намазбаева, Л.С. Пилипчук, С.Ж. Омирбекова, Л.О. Сарсенбаева, Т.М. Шалгимбаев, К.М. Арымбаева и др. исследовали личность подростков с различными свойствами и отклонениями в развитии и поведении. Т.М. Шалгимбаев под руководством профессора С.М. Джакуповапровел исследовательскую работу по определению динамики развития личностных свойств, половозрастных особенностей и взаимосвязи структур личностно-поведенческих свойств и межличностных отношений подростков-делинквентов (2004). Особенности самосознания

личности современных подростков с нарушениями поведения были проведены Г.Ж. Тогызбаевой под руководством профессора Ж.И. Намазбаевой (2009).Исследованию проблемам социально-педагогической реабилитации подростков девиантного поведения была посвящена работа К.М. Арымбаевой, «Научные основы проектирования содержания социально-педагогической реабилитации подростков девиантного поведения» (2010). Единственным,крупным научным исследованием в Казахстане, выполненной в психолого-педагогическом аспекте, является докторская работа Акажановой А.Т. «Психолого-педагогическая коррекция девиантного поведения несовершеннолетних»(2009). Однако до настоящего времени в Казахстане не проводилось исследование по комплексному психолого-педагогическому сопровождению делинквентных несовершеннолетних воспитанников пенитенциарных учреждений.

В настоящее время в казахстанских закрытых учреждениях широко используются психокоррекционные программы сопровождения осужденных для решения проблем их ресоциализации. В этом направлении отечественная пенитенциарная система делает все возможное по восстановлению воспитанниками утраченных связей с близким окружением и потерянными ценностями. Но все еще не в достаточной мере профилактическим мероприятиям привлекаются школы, общественные организации и социальные институты. Теоретические вопросы решают педагоги-психологи, медики, криминологи, представители других смежных областей, но, к сожалению, их научные изыскания разрозненны. Получается парадокс: работы и исследования проводятся, а их результаты пока описываются и даются не в полной мере. Отсутствие координационного центра в направлении научных изысканий по сопровождению делинквентов приводит к разрыву между теорией и практикой. Теоретические знания не всегда имеют практическое применение.

В данной работе предусматривается комплексный психолого-педагогический подход в решении проблем снижения уровня подростковой преступности и оказания помощи воспитанникам закрытых учреждений в их реадаптации и ресоциализации в местах социальной изоляции. Вынося на рассмотрение программу психолого-педагогического сопровождения делинквентных подростков, находящихся в изоляции, автор рекомендует решать проблему в комплексе.

В связи с этим диссертационное исследование рассматривается со следующих теоретико-методологических аспектов:

– исследование должно носить комплексный характер, заключающийся в совместной межведомственной работе;

– профилактический коррекционно-развивающий курс должен стать неотъемлемой частью сопроводительной программы в период нахождения несовершеннолетних осужденных вколонии;

– кроме того, мы считаем, что профилактика девиантного поведения подростков в школе будет способствовать снижению подростковой преступности, а постпенитенциарный этап поможет в ресоциализации и реадаптации бывшего воспитанника пенитенциарного учреждения.

Полученные соискателем результаты направлены на решение выявленных **противоречий** между острой потребностью в комплексном сопровождении делинквентных подростков и его недостаточной разработанностью в условиях пенитенциарного учреждения, необходимостью целенаправленного мониторинга администрации колоний за реабилитацией и реадаптацией освободившихся заключенных и отсутствием координации действий и связи между школой и пенитенциарным учреждением.

Указанное противоречие определило **проблему** исследования, котораязаключается внедостаточной разработанностью сопровождения делинквентных подростков в закрытых учреждениях; разобщенным подходом к профилактике девиантного поведения несовершеннолетних, отсутствием координации действий и связи между школой и учреждением закрытого типа; «дефицитом» мониторинга администрацией колонии за реабилитацией и реадаптацией освободившихся заключенных. В представленной работе теоретические исследования факторов риска, способствующих появлению делинквентного (асоциального, противоправного) поведения несовершеннолетних, связаны с профилактическими мероприятиями в целях объединения научных знаний с педагогической практикой,а значительная часть диссертации посвящена психолого-педагогическому сопровождению делинквентных подростков, находящихся в учреждениях закрытого типа. Психолого-педагогическое сопровождение осужденного несовершеннолетнего, или пенитенциарный этап, необходимо начинать с первого дня социальной изоляции подростка и до окончания срока заключения, чтобы подготовить осужденного к освобождению.

Таким образом, актуальность, недостаточная научная и практическая разработанность проблемы обусловили выбор **темы исследования**: «Психолого-педагогическое сопровождение воспитанников с делинквентным поведением в закрытых учреждениях».

Цель исследования: теоретическое обоснование и практическое обеспечение психолого-педагогического сопровождения делинквентных подростков.

Объект исследования: процессреабилитации и развитие личностных особенностей воспитанников закрытых учреждений.

Предмет исследования: особенности психолого-педагогического сопровождения воспитанников с делинквентным поведением в закрытых учреждениях.

Гипотезы исследования: если целенаправленно, последовательно и комплексно осуществлять научно обоснованное психолого-педагогическое сопровождение делинквентых несовершеннолетних в контексте превентивной (профилактической) основы и их реадаптации, ресоциализации, то это будет соответствовать принципам гуманизации пенитенциарной системы и послужит базисом снижения подростковой преступности и рецидивов после их выхода на свободу.

В соответствии с поставленной целью, объектом, предметом и гипотезой были определены **следующие задачи:**

- обосновать теоретико-методологическую основу исследования трудов зарубежных и отечественных ученых по определению термина «делинквентное поведение», а также по выявлению причин возникновения (факторов риска) подростковой делинквентности;

- раскрыть сущностную характеристику комплексного понятия «психолого-педагогическое сопровождение делинквентных подростков» и разработать 3-этапную структурно-содержательную модель сопровождения делинквентных подростков;

- изучить социальную готовность общества по принятию бывших осужденных подростков;

- экспериментально изучить социальное окружение и основные негативные свойства личности воспитанников закрытого учреждения. (анкетирование с целью выяснения личных данных – состава семьи, уровня образования, места проживания, статьи, срока осуждения и т. д., а также выявления эмоциональной неустойчивости, психического состояния, суицидального риска, личностной предрасположенности к конфликтному поведению).

- разработать коррекционную психолого-педагогическую программу по сопровождению делинквентных воспитанников в закрытых учреждениях.

- разработать научно обоснованные рекомендации по профилактике девиации школьников и организации центров по ресоциализации несовершеннолетних, вышедших на свободу, в целях исключения рецидивных преступлений.

Ведущая идея исследования заключается в том, что программа психолого-педагогического сопровождения несовершеннолетних воспитанников, находящихся в изоляции, тесно связана с превентивной работой в школе, а также с постпенитенциарным этапом с последующей реадаптацией и ресоциализацией воспитанников, вышедших из мест социальной изоляции.

Методы исследования:

– использован сравнительныйанализ психологических, педагогических и социальных трудовзарубежных и отечественных исследователей. Раскрыта сущность понятий «делинквентное поведение» и «психолого-педагогическое сопровождение делинквентных подростков в закрытых учреждениях»;

– применены общенаучные теоретико-экспериментальные методы по исследованию научной литературы, нормативно-правовых международных документов и законодательных актов РК;

– использованы научно-эмпирические методы: наблюдение, беседа, анкетирование, тестирование, метод констатирующего эксперимента, метод формирующего эксперимента, метод количественного и качественного анализа, тренинги, изучение продуктов творческой деятельности осужденных;

– применены следующие коррекционные методики: тест на темперамент Г. Айзенка; опросник Шмишека; опросник суицидального риска (ОСР); опросник определения стилей поведения в конфликтных ситуациях;

– проведен корреляционный анализ при помощи ранговой корреляции Спирмена; для количественного анализа использован критерий Вилкоксона для связанных выборок; для количественного анализа использован критерий различий Манна-Уитни для несвязанных выборок. Математическая обработка результатов исследования была выполнена с помощью программы SPSS, версия 22.0.

Научная новизна и теоретическая значимость исследования:

- дано авторское определение понятий «делинквентное поведение»; определены факторы развития и причины возникновения отклоняющегося поведения;
- раскрыта сущностная характеристика комплексного понятия «психолого-педагогическое сопровождение» и разработана трехэтапная структурно-содержательная модель сопровождения делинквентных подростков;
- определены задачи психолого-педагогической коррекции; исследовано социальное окружение несовершеннолетних правонарушителей, выявлены негативные психологические особенности воспитанников закрытых учреждений;
- разработана и экспериментально апробирована программа психолого-педагогического сопровождения делинквентных подростков в закрытом учреждении;
- доказана социальная неготовность общества принять бывших заключенных;
- представлены научно обоснованные рекомендации по превенции девиантного поведения детей в школе; а также по реабилитации и реадаптации заключенных после их освобождения.

Практическая значимость исследования заключается:

- в разработке учебно-методического пособия;
- в разработке и внедрении методики проведения групповых практических занятий с воспитанниками пенитенциарных учреждений (сборник упражнений, CD-диск с фильмами);
- в разработке коррекционной психолого-педагогической сопроводительной программы делинквентных подростков в учреждениях закрытого типа;
- в разработке методических рекомендаций по превенции девиантного поведения в условиях школьного обучения, и по созданию реабилитационных центров для несовершеннолетних воспитанников, вышедших на свободу.

Результаты исследования могут применяться в системе подготовки и повышении квалификации психолого-педагогических и специальных кадров, а также могут быть использованы при проведении практических семинаров, тренингов, «круглых столов» для работников уголовно исполнительной системы, образования – школьных учителей, преподавателей вузов и студентов.

Положения, выносимые на защиту:

1. Делинквентное поведение (авт.) – это правонарушающие деяния, которые осуждаются обществом, контролируются и наказываются Уголовным кодексом и требуют вмешательства, помощи, изменения разными способами, в том числе и изоляцией путем помещения в учреждение закрытого типа. Каждое делинквентное (противоправное, антиобщественное) поведение является девиантным (отклоняющимся), но не всегда каждое девиантное поведение можно назвать делинквентным.

2. Главной причиной формирования делинквентного поведения несовершеннолетних является взаимодействие различных негативных факторов в процессе подростковой социализации.

3. Психолого-педагогическое сопровождение (авт.) – совокупность профилактических, коррекционно-развивающих, правовых, оздоровительных, реабилитационных и специальных методов воздействия на делинквентного подростка.

4. Психолого-педагогическое сопровождение подростков с делинквентным поведением должно осуществляться на трех этапах. Отмечая важную роль психокоррекционно-развивающей программы в колонии, говорим об объединении профилактических работ в школе, пенитенциарного и постпенитенциарного сопровождения, так как считаем, что совместная деятельность специалистов на всех этапах ускорит положительные результаты и поможет в ресоциализации несовершеннолетних, вышедших на свободу.

5. На всех этапах сопроводительной программы делинквентных подростков правила должны быть одинаковыми: психолого-педагогическая, психотерапевтическая или медицинская помощь; профилактика и обучение социальным навыкам; диагностика, коррекция поведения; консультирование, тренинги; индивидуальная работа с неуспевающими, спецобучение; сотрудничество с семьей; юридическая, материальная поддержка и др.

Апробация результатов исследования. Основные положения, теоретические и практические результаты исследования обсуждались на международных конференциях:

Международная научно-практическая конференция «История формирования и перспективы развития практической психологии в Казахстане» (Алматы, 2014); Международная научно-практическая конференция «Психолого-социальная работа в современном обществе: проблемы и решения» (Санкт-Петербург, 2015); Международная научно-практическая конференция «История и современные тенденции развития образования и науки Республики Казахстан в мировом пространстве» (Алматы, 2016).

Публикации. Содержание диссертационной работы нашло отражение в 13 научных трудах, из них: 4 - в научных изданиях, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки; 2 - в научном издании, входящих в базу данных Scopus, 3 - в материалах международных конференций, в том числе 1 - в материалах зарубежных конференций; 1 - в научном журнале, 1- в международном форуме, 1 – в материалах республиканской конференций; 1- методическое пособие.

Структура диссертации. Диссертация включает введение, два раздела, заключение, список использованных источников и приложения. Работа изложена на 207 страницах машинописного текста и иллюстрирована 41 рисунками и 28 таблицами.

Курбаналиева Мадина Кадыровнаның
6D010300 – Педагогика және психология мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынған «Жабық мекемелердегі делинквентті мінез-құлықты тәрбиеленушілерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу» тақырыбындағы диссертациялық жұмысының

АННОТАЦИЯСЫ

Зерттеудің өзектілігі. Қазақстан Республикасы Тәуелсіз мемлекет ретінде 25 жыл бойы қарқынды даму және өрлеу жолында. Сонымен қатар, нарықтық экономика жетістіктерін, мәдени және әлеуметтік құндылықтар маңыздылығын, сондай-ақ Қазақстан азаматтарының өмір сүру деңгейінің артуын атап өтіп, азаматтардың, әсіресе өскелең ұрпақтың мінез-құлығында моральдық-адамгершілік сипаттағы мәселелердің бар екендігін көрсетуге мәжбүрміз. Дені сау қоғамның әл-ауқаты өскелең ұрпақтың зияткерлік, психикалық және физикалық дамуына тәуелді екені белгілі. Жастардың делинквентті мінез-құлқын алдын алумен айналысатын кез келген мемлекет өзінің болашағын ойлайды. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев 2007 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында балалар және жасөспірімдер арасындағы қылмыстарды жоюдың маңыздылығын айқындап, ол үшін құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету саласындағы заңнамалық және ұйымдық шараларды жетілдіруде құқық қорғау мен басқа мемлекеттік органдардың қызметін күшейту қажеттілігін айтып өткен болатын.

Аталмыш мәселе делинквентті мінез-құлқы бар балалардың өміріне немқұрайлы қарамайтын батыстық ғалымдармен қатар, отандық зерттеушілердің де қызығушылығын тудырып отыр. Әр түрлі көзқарастағы батыстық және ресейлік ғалымдардың ғылыми-теориялық зерттеулері делинквенттілік мәселесі мен кәмелетке толмағандар тұлғасының әлеуметтенуін жан-жақты талдайды. Алайда, олар жасаған қорытынды іс жүзінде бірдей: балалар девиациясының пайда болу себебін зерттеп, мемлекеттік деңгейде алдын алу шараларын қабылдау қажет, жабық мекемелердегі кәмелет жасына толмаған балалардың психологиялық-түзетушілік сүйемелдеу мәселелерін тек бірлесе отырып шешуге болады.

Қазақстанда деликвенттік балалар мәселелері негізінен әлеуметтанушылар, заңгерлер, криминологтар және басқа мамандар еңбектерінде қарастырылды. Психологиялық-педагогикалық жұмыстарда жеке психологиялық-педагогикалық зерттеулер мінез-құлығында ауытқуы бар жасөспірімдердің тұлғалық ерекшеліктерін түсіндіреді. Осылайша, мысалы, қазақстандық ғалым-психологтар Ж.И. Намазбаева, Л.С. Пилипчук, С.Ж. Өмірбекова, Л.О. Сәрсенбаева, Т.М. Шалғымбаев және т.б. дамуы мен мінез-құлқында әр түрлі қасиеттері мен ауытқулары бар жасөспірімдердің тұлғасын зерттеді. Профессор С.М. Жақыповтың басшылығымен Т.М. Шалғымбаев делинквент-жасөспірімдердің тұлғалық-мінез-құлықтық қасиеттері мен

тұлғааралық қатынастарының тұлғалық қасиеттерінің, жыныс-жас ерекшеліктері мен өзара байланыс құрылымының даму динамикасын анықтау бойынша зерттеу жұмысын жүргізді (2004). Профессор Ж.И. Намазбаеваның басшылығымен Г.Ж. Тоғызбаева мінез-құлығында ауытқуы бар қазіргі заманғы жасөспірімдердің тұлғасының сана-сезім ерекшеліктерін зерделеді (2009). Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдердің әлеуметтік-педагогикалық оңалту мәселелерін зерттеуге К.М. Арымбаеваның «Девиантты мінез-құлықты жастарды әлеуметтік-педагогикалық оңалтудың мазмұнын жобалаудың ғылыми негіздері» (2010) еңбегі арналды. Психологиялық-педагогикалық аспектіде орындалған Қазақстандағы жалғыз, ірі ғылыми зерттеу А.Т. Ақажанованың «Кәмелеттік жасқа толмағандардың девианттық мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық түзету» докторлық жұмысы болып табылады (2009). Алайда, Қазақстанда қазіргі уақытқа дейін жабық мекемелерде кәмелеттік жасқа толмаған деликвентті тәрбиеленушілерді кешенді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бойынша зерттеулер жүргізілген жоқ.

Қазіргі уақытта қазақстандық жабық мекемелерде сотталғандардың қайта әлеуметтендіру мәселелерін шешу үшін сотталушыларды қолдаудың психологиялық-түзету бағдарламалары кеңінен қолданылады. Осы бағытта отандық пенитенциарлық жүйе тәрбиеленушілердің жақын ортамен үзілген байланысы мен жоғалтқан құндылықтарды қалпына келтіру бойынша қолдан келетін барлық әрекеттерді жасайды. Профилактикалық іс-шараларға мектептер, қоғамдық ұйымдар мен әлеуметтік институттар жеткілікті дәрежеде тартылмайды. Теориялық мәселелерді педагог-психологтар, дәрігерлер, криминологтар, басқа іргелес салалардың өкілдері шешеді, бірақ, өкінішке орай, олардың ғылыми ізденістері бірікпеген. Парадокс: жұмыстар және зерттеулер жүргізіледі, ал олардың нәтижелері әзірге толық дәрежеде сипатталмайды және берілмейді. Делинквенттерді сүйемелдеу бойынша ғылыми ізденістер бағытындағы үйлестіру орталығының жоқтығы теория және тәжірибе арасындағы үйлеспеушілікке алып келеді. Теориялық білімдер әр уақытта тәжірибелік қолданысқа ие емес.

Осы жұмыста жасөспірімдер арасындағы қылмыс деңгейін төмендету және әлеуметтік оқшаулау орындарында жабық мекемелер тәрбиеленушілеріне қайта бейімделу және қайта әлеуметтену үрдісінде көмек көрсету мәселелерін шешуде кешенді психологиялық-педагогикалық тәсілдер қарастырылады. Оқшауланған делинквентті жасөспірімдердің психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бағдарламасын қарастыра отырып, автор мәселені кешенді түрде шешуді ұсынады.

Осыған байланысты диссертациялық зерттеу келесі теориялық-әдіснамалық аспектілерде қарастырылады:

– зерттеу бірлескен мекемеаралық жұмыста негізделетін кешенді сипатқа ие болу керек.

– профилактикалық түзету-дамыту курсы кәмелеттік жасқа толмаған сотталғандардың колонияда болған кезеңінде сүйемелдеу бағдарламасының ажырамас бөлігіне айналуы тиіс.

– сонымен қатар, біздің ойымызша, мектептегі жасөспірімдердің девианттық мінез-құлығын алдын алу жасөспірімдер арасындағы қылмыстың төмендеуіне мүмкіндік береді, ал постпенитенциарлық кезең жабық мекеменің бұрынғы тәрбиеленушісіне қайта әлеуметтендірілуі мен қайта бейімделуіне көмектеседі.

Ізденушінің алған нәтижелері делинквентті жасөспірімдерді кешенді сүйемелдеудегі өткір қажеттілік пен оның пенитенциарлық мекеме жағдайындағы жеткіліксіз өңделгендігі, колония әкімшілігінің босатылған сотталушылардың оңалуы мен қайта бейімделуіне мақсатты мониторингтің қажеттілігі және мектеп пен жабық типті мекеме арасындағы байланыс пен үйлескен әрекеттердің жоқтығы арасында анықталған **қарама-қайшылықтарды** шешуге бағытталған.

Көрсетілген қарама-қайшылық зерттеудің **мәселесін** айқындады: жабық мекемелердегі делинквентті жасөспірімдерді сүйемелдеудің жеткіліксіз зерттелуі; кәмелеттік жасқа толмағандардың девианттық мінез-құлығын алдын алуға арналған тәсілдің бытыраңқылығы, жабық типті мекеме мен мектеп арасындағы әрекеттердің үйлесуі мен байланыстың жоқтығы; бостандыққа шыққан сотталушылардың оңалуы мен қайта бейімделуі бойынша колония әкімшілігі мониторингісінің «жетіспеушілігі». Ұсынылған жұмыста ғылыми білімдерді педагогикалық тәжірибемен байланыстыру мақсатында жасөспірімдердің делинквентті (бейәлеуметтік, құқыққа қайшы) мінез-құлығының пайда болуына мүмкіндік беретін теориялық зерттеудің тәуекел факторлары профилактикалық шаралармен байланыстырылады, ал диссертацияның маңызды бөлігі жабық үлгідегі мекемелерде орналасқан делинквентті жасөспірімдерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу мәселесіне арналған. Сотталғанды бостандыққа шығуға дайындау үшін, сотталған кәмелеттік жасқа толмаған жасөспірімді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу немесе пенитенциарлық кезеңді жасөспірімнің әлеуметтік оқшаулануының бірінші күнінен бастап тұтқындағы мерзімі аяқталғанға дейін жүргізу керек.

Осылайша, мәселенің өзектілігі, жеткіліксіз ғылыми және тәжірибелік зерттелуі «Жабық мекемелердегі делинквентті мінез-құлықты тәрбиеленушілерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу» **зерттеу тақырыбының** таңдалуына негіз болды.

Зерттеу мақсаты: делинквентті жасөспірімдердің психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуін теориялық негіздеу және тәжірибелік қамсыздандыру.

Зерттеу нысаны: жабық мекемелер тәрбиеленушілердің оңалту үрдісі мен тұлғалық ерекшеліктерінің дамуы.

Зерттеу пәні: жабық мекемелердегі делинквентті мінез-құлқы бар тәрбиеленушілердің психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу ерекшеліктері.

Зерттеудің болжамы: егер делинквентті кәмелеттік жасқа толмағандарды қайта бейімдеудің, қайта әлеуметтендірудің превентивті (профилактикалық) негіздері тұрғысында оларды ғылыми негізделген психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу мақсатты, бірізді және кешенді жүзеге асырылса,

онда бұл пенитенциарлық жүйенің ізгілендіру қағидаттарына сәйкес келеді және олар бостандыққа шыққаннан кейін жасөспірімдік қылмысмпен рецидивтердің төмендеуіне негіз болады.

Көзделген мақсат, нысан, пән мен болжамға сәйкес, **келесі міндеттер** анықталады:

- «Делинквентті мінез-құлық» терминін анықтау бойынша, сонымен қатар жасөспірімдік делинквенттіліктің пайда болу себептерін (тәуекел факторларын) айқындау бойынша шетелдік және отандық ғалымдар еңбектерін зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізін нақтылау;

-. «Делинквенттік жасөспірімдерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу» кешенді ұғымының мазмұндық сипаттамасын ашу және делинквенттік жасөспірімдерді сүйемелдеудің 3 кезеңдік құрылымдық-мағыналық үлгісін әзірлеу;

- бұрын сотталған жасөспірімдерді қабылдау бойынша қоғамның әлеуметтік дайындығын зерделеу;

- жабық мекеме тәрбиеленушілерінің әлеуметтік қоршаған ортасын және тұлғасының негізгі жағымсыз қасиеттерін тәжірибелік түрде зерттеу. (жеке мәліметтерді – отбасы құрамы, білім деңгейі, тұратын жері, бабы, сотталу мерзімі және т.б., сондай-ақ эмоциялық тұрақсыздығы, психикалық жағдайы, өзіне-өзі қол жұмсау тәуекелі, қақтығыстық мінез-құлыққа тұлғалық бейімділікті анықтау мақсатында сауалнама жүргізу);

- жабық мекемелерде делинквентті тәрбиеленушілерді сүйемелдеу бойынша психологиялық-педагогикалық түзету бағдарламасын дайындау;

- қылмыстың қайталануын алдын алу мақсатында оқушылар девиациясының алдын алу мен бостандыққа шыққан кәмелеттік жасқа толмағандарды қайта әлеуметтендіру бойынша орталықтарды ұйымдастыру туралы ғылыми негізделген ұсыныстарды даярлау.

Зерттеудің жетекші идеясы оқшаулауда орналасқан кәмелеттік жасқа толмаған тәрбиеленушілерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бағдарламасы мектептегі превентивті жұмыспен, сонымен қатар постпенитенциарлық кезеңмен, әлеуметтік оқшаулау орындарынан шыққан тәрбиеленушілердің кейінгі қайта бейімделуімен және қайта әлеуметтендірілуімен тығыз байланысты болуымен негізделеді.

Зерттеу әдістері:

– шетелдік және отандық зерттеушілердің психологиялық, педагогикалық және әлеуметтік еңбектерінің салыстырмалы талдамасы қолданылды. «Делинквентті мінез-құлық» және «делинквентті жасөспірімдерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу» ұғымдарының мәні айқындалды;

– ғылыми әдебиетті, нормативтік-құқықтық халықаралық құжаттарды және ҚР заңнамалық актілерін зерттеу бойынша жалпы ғылыми теориялық-тәжірибелік әдістер қолданылды;

– ғылыми-эмпирикалық әдістер қолданылды: бақылау, әңгімелесу, сауалнама жүргізу, тестілеу, белгілеу тәжірибесінің әдісі, қалыптастырушы тәжірибе әдісі, сандық және сапалық талдау әдісі, тренингтер, сотталғандардың шығармашылық қызметінің өнімдерін зерттеу;

– келесі түзету әдістемелері қолданылды: Г. Айзенктің темпераментке қатысты тесті; Шмишек сауалнамасы; өзіне-өзі қол жұмсау тәуекелінің сауалнамасы (ӨТС); қақтығыстық жағдайлардағы мінез-құлық стильдерін анықтау сауалнамасы;

– Спирменнің дәрежелік түзетуі көмегімен түзету талдамасы жүргізілді; сандық талдау үшін байланысты іріктемелерге арналған Вилкоксон критерийі қолданылды; сандық талдау үшін байланысты емес іріктемелерге арналған Манна-Уитнидің айырмашылықтар критерийі қолданылды. Зерттеу нәтижелерін математикалық өңдеу 22.0 нұсқалы SPSS бағдарламасы көмегімен орындалды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы және теориялық маңыздылығы:

- «Делинквентті мінез-құлық» ұғымдарының авторлық анықтамасы берілді; ауытқушы мінез-құлықтың даму факторлары мен пайда болу себептері анықталды.

- «Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу» кешенді ұғымының мазмұндық сипаттамасы айқындалды және делинквентті жасөспірімдерді сүйемелдеудің үш кезеңдік құрылымдық-мазмұндық үлгісі әзірленді.

- психологиялық-педагогикалық түзету міндеттері анықталды; құқық бұзушы кәмелеттік жасқа толмағандардың әлеуметтік қоршаған ортасы зерттелді, жабық мекемелер тәрбиеленушілерінің жағымсыз психологиялық ерекшеліктері айқындалды;

- жабық мекемелердегі делинквентті жасөспірімдердің психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бағдарламасы құрастырылды және тәжірибелік қабылданды;

- жұрынғы сотталғандарды қабылдауға қоғамның әлеуметтік дайын еместігі дәлелденді;

- мектепте балалардың девианттық мінез-құлығының превенциясы бойынша, сонымен қатар сотталғандар босатылғаннан кейін оларды оңалту мен қайта бейімдеу бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар берілді.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы:

- оқу-әдістемелік құралды дайындауға;

- пенитенциарлық мекемелер тәрбиеленушілерімен топтық тәжірибелік сабақтар жүргізу әдістемесін дайындау мен енгізуге (Қосымшалар: жаттығулар жинағы, фильмдері бар CD-диск);

- жабық типті мекемелерде делинквентті жасөспірімдердің психологиялық-педагогикалық ілеспе түзету бағдарламасын әзірлеуге;

- мектептегі білім беру үрдісінде девианттық мінез-құлық превенциясы бойынша және бостандыққа шыққан кәмелеттік жасқа толмаған тәрбиеленушілер үшін оңалту орталықтарын құру бойынша әдістемелік ұсыныстарды дайындауға.

Зерттеу нәтижелері психологиялық-педагогикалық және арнайы мамандарды дайындау мен біліктілігін арттыру жүйесінде, сонымен қатар ҚОЖ, білім саласының қызметкерлері – мектеп мұғалімдері, ЖОО оқытушылары мен студенттері үшін тәжірибелік семинарларды, тренингтерді, «дөңгелек үстелдерді» өткізу кезінде қолданылуы мүмкін.

Қорғауға ұсынылатын негізгі қағидалар:

1 Делинквентті мінез-құлық (авт.) – бұл қоғаммен талқыланатын, Қылмыстық кодекспен қадағаланатын және жазаланатын және араласуды, көмекті, әр түрлі әдістермен өзгертуді, соның ішінде жабық типті мекемеге орналастыру арқылы оқшаулауды талап ететін құқық бұзушы әрекет. Әр делинквентті (құқыққа қайшы, қоғамға қарсы) мінез-құлық девиантты (ауытқымалы) болып табылады, бірақ әрқашан әрбір девианттық мінез-құлықты делинквентті деп айта алмаймыз.

2 Жасөспірімдердің деликвентті мінез-құлығының қалыптасуының басты себебі жасөспірімдік әлеуметтену үрдісінде әр түрлі жағымсыз факторлардың өзара әрекеттесуі болып табылады.

3 Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу (авт.) – делинквентті жасөспірімге әсер ететін профилактикалық, түзету-дамыту, құқықтық, сауықтыру, оңалту және арнайы әдістерінің жиынтығы.

4 Деликвентті мінез-құлықты жасөспірімдерге психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу үш кезеңде жүзеге асырылуы тиіс. Колониядағы психикалық түзету-дамыту бағдарламасының маңызды рөлін ескере отырып, мектептегі пенитенциарлық және постпенитенциарлық сүйемелдеудің профилактикалық жұмыстарын біріктіру туралы айтамыз, себебі, біздің ойымызша, барлық кезеңдердегі мамандардың бірлескен қызметі оң нәтижелерді жеделдетіп, бостандыққа шыққан кәмелеттік жасқа толмағандардың қайта әлеуметтенуіне көмектеседі.

5 Делинквентті жасөспірімдердің ілеспе бағдарламасының барлық кезеңдерінде ережелер бірдей болу керек: психологиялық-педагогикалық, психотерапевтік немесе медициналық көмек; профилактика және әлеуметтік дағдыларды үйрету; диагностика, мінез-құлықты түзету; кеңес беру, тренингтер; үлгермеушілермен жеке-дара жұмыс, арнайы оқыту; отбасымен ынтымақтастық; заңгерлік, материалдық қолдау және т.б.

Зерттеу нәтижелерінің мақұлдануы:

Зерттеу жұмысының негізгі тұжырымдары, теориялық және практикалық нәтижелері халықаралық конференцияларда талқыланды: орытындылары халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияларда талқыланды: «Қазақстандағы тәжірибелік психологияның қалыптасу тарихы мен даму болашағы» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция (Алматы, 2014); «Қазіргі қоғамдағы психологиялық-әлеуметтік жұмыс: мәселелері мен шешімі» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция (Санкт-Петербург, 2015); «Әлемдік кеңістіктегі Қазақстан Республикасының білім мен ғылым тарихы және қазіргі заманғы даму үрдістері» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция (Алматы, 2016).

Еңбектері: Диссертациялық жұмыстың мазмұны 13 еңбекте жарық көрді, оның ішінде: 4 – Ғылым мен білім саласын бақылау бойынша комитет ұсынған ғылыми басылымдарда, 2 – Scopus деректер қорына енетін ғылыми басылымдарда, 3 – халықаралық конференция материалдарында, оның 1 халықаралық басылым; 1 – ғылыми журналда, 1 – халықаралық форумда, 1 - республикалық конференцияды; 1 –әдістемелік құрал.

Диссертацияның көлемі мен құрылымы. Диссертация мазмұнын кіріспе, екі бөлім, қорытынды, пайдаланылған әдебиеттер тізімі; қосымшалар құрайды. Жұмыс 207 беттен және 41 түрлі-түсті суреттен, 28 кестеден тұрады.

ANNOTATION
of the dissertation paper on theme "Psychological and pedagogical support of inmates with delinquent behavior in closed institutions"
presented for the degree of doctor of philosophy (PhD) on specialty 6D010300 - Pedagogy and Psychology
Kurbanaliyeva Madina Kadyrovna

Relevance of the research. The Republic of Kazakhstan, as an independent state, has been following the path of rampant development and progress for 25 years. However, noting the success of the market economy, an increase in importance of cultural and social values, as well as the standard of living of the citizens of Kazakhstan, we could not help acknowledging the existence of problems of moral nature of the citizens' behavior, especially in the younger generation. Nazarbayev in his Address to the people of Kazakhstan in 2007, outlined the importance of elimination of child and juvenile delinquency, wherefore it is necessary to strengthen the activities of law enforcement and other state bodies in improving of legal and organizational measures in the field of assurance of law and order.

This problem is of interest of both foreign scientists and domestic researchers, who are not indifferent to the fate of children with delinquent behavior. Scientific and theoretical studies of western and Russian scientists deeply analyze the problem of delinquency and socialization of personality of the juvenile from different points of view. However, the findings made by them, are virtually the same and they consist in necessity to study the appearance cause of child's deviation, taking preventive measures at the national level, in feasibility to solve the problem of psychological and corrective support of minors, being in isolation, by nothing but joint efforts.

In Kazakhstan, the issues of delinquent children have been generally considered in the works of sociologists, lawyers, criminologists and other experts. In the psycho-pedagogical works, the independent psychological and pedagogical researches covered the personal features of teenagers with an obliquity of conduct. For example, Kazakhstan scientists and psychologists Zh. I. Namazbayeva, L.S. Pilipchuk, S.Zh. Omirbekova, L.O. Sarsenbayeva, and others have examined the personality of the adolescents with different features as well as the developmental and behavior divergence. T.M. Shalgimbayev under auspices of the professor S.M. Dzhakupov has carried out a research work on determining the dynamics of development of personality traits, age and gender characteristics, and interconnection of structures of personal and behavioral features, as well as the interpersonal relationships of teenagers-delinquents (2004). G.Zh. Togyzbayeva under auspices of the professor Zh.I. Namazbayeva has carried out a research on peculiarity of the self-consciousness of the modern teenagers' individuality with behavioral problems (2009). K.M. Arymbayeva devoted her work "Scientific grounds for projection of the subject matter of social and pedagogical rehabilitation of teenagers with deviant behavior" (2010) to exploration of social and pedagogical rehabilitation of teenagers with deviant behavior. The only large scientific research in Kazakhstan, made in a

psychological and pedagogical aspect, is a doctoral work of A.T. Akazhanova called "Psychological and pedagogical correction of the deviant behavior of minors" (2009). However, until present days in Kazakhstan there has been no study on the comprehensive psychological and pedagogical support of the delinquent juvenile foster children of penitentiary institutions.

Currently, the psycho-correctional support programs for the sentenced are widely used in the closed institutions of Kazakhstan to solve the problems of their re-socialization. In this regard, the domestic penitentiary system is doing its best so that the foster children can restore their lost connections with the surrounding community and lost values. As the matter of fact, the schools, community-based organizations and social institutions are not being involved enough in the preventive measures. The theoretical issues are being solved by the teachers and psychologists, health professionals, criminologists and representatives of other related areas, but unfortunately, their scientific surveys are disjointed. It looks like there is a paradox: while the works and studies are carried out, their results are being described and are not provided in full. The lack of a focal point in the direction of scientific research on the support of the delinquents leads to a gap between the theory and practice. Theoretical knowledge does not always have a practical application.

Therefore, we provide a comprehensive psychological and pedagogical approach in solving problems of reducing juvenile crime and assisting the foster children of the closed institutions in their rehabilitation and re-socialization in places of social isolation. Placing for consideration the program of psychological and pedagogical support of delinquent adolescents, who are in isolation, the author recommends to solve the problem taken as a whole.

In this regard, the dissertation research is considered in relation to the following theoretical and methodological aspects:

- The study shall be comprehensive in nature, consisting in a joint interagency work.

- A preventive correctional and developing course shall become an integral part of the accompanying program while the minor sentenced are at penal colony.

- In addition, we believe that the prevention of deviant behavior of teenagers at school will help to reduce the juvenile crime, and the post-penitentiary stage will help in the re-socialization and re-adaptation of the former foster child of penitentiary institution.

The obtained by the candidate results are aimed at addressing the identified **inconsistencies** between an acute need for comprehensive support of delinquent adolescents and its insufficient development in the conditions of the penitentiary, a need for targeted monitoring from the part of the administration of colonies over rehabilitation and reintegration of released prisoners and the lack of coordination of actions and communication between the school and penitentiary. The above mentioned contradiction has identified **the problem** of the study, which consists in insufficient development of support of delinquent adolescents in closed institutions; compartmentalized approach to prevention of deviant behavior of minors, lack of coordination of actions and communication between the school and the closed institution; "deficiency" in monitoring from the part of administration of the colony

over rehabilitation and reintegration of released prisoners. In the introduced work, theoretical studies of risk factors, contributing to the emergence of delinquent (antisocial, unlawful) behavior of minors, are related to preventive measures in order to combine scientific knowledge with teaching practice, and a significant part of the dissertation is devoted to psychological and pedagogical support of the delinquent juveniles retained in closed institutions. Psychological and pedagogical support of the convicted minor or a penitentiary stage, is to be started from the first day of social exclusion of a teenager and until the end of the prison term in order to prepare the convicted person for his/her release. Thus, the relevance, inadequate scientific and practical problem elaboration have led to a selection of **the research topic**: " **Psychological and pedagogical support of inmates with delinquent behavior in closed institutions**".

Research objective: the theoretical foundation and the practical provision of psychological and pedagogical support of delinquent adolescents.

Research object: a process of rehabilitation and development of personal characteristics of the foster children of closed institutions.

Research subject: peculiarities of the psychological and pedagogical support of foster children with delinquent behavior in the closed institutions.

Research hypotheses

If there is a purposefully, consistently and comprehensively implementation of the scientifically grounded psychological and pedagogical support of the delinquent minors in the context of a preventive (prophylactic) basis and their rehabilitation and re-socialization, it will fit the principles of humanization of the penitentiary system and serve as a basis of reduction of juvenile delinquency and relapses after their release.

In accordance with the set objective, object, subject and hypothesis **the following tasks were defined:**

- to justify the theoretical and methodological basis of the research of works of foreign and domestic scientists on the definition of term “delinquent behavior”, as well as on the identification of the causes (risk factors) of adolescent delinquency.
- to reveal the essential characteristic of the complex concept of “psychological and pedagogical support of delinquent teens” and to develop a 3-step structural and substantive model of support of delinquent adolescents.
- to study the social willingness of the society to accept the teens-ex-convicts.
- to study experimentally the social environment and main negative personality traits of foster children of closed institution. (Questionnaires in order to ascertain the personal data – a family structure, education level, place of residence, the section, term of conviction, etc., as well as identifying the emotional instability, mental state, the risk of suicide, personal predisposition to conflict behavior).
- to develop a corrective psychological and educational support program for delinquent foster children in the closed institutions.
- to develop scientifically the grounded guidelines for prevention of deviations of pupils and organization of the curatorial centers for the re-socialization of minors released from prison in order to avoid recidivism.

The leading idea of the research is that the program of psychological and pedagogical support for juvenile foster children held in isolation, is closely related to the preventive work at school, as well as to the post-penitentiary stage, followed by the rehabilitation and re-socialization of the foster children released from the places of social exclusion.

Research methods:

- a comparative analysis of psychological, pedagogical and social works of both foreign and domestic researchers has been used. The essence of concepts "delinquent behavior" and "psychological and pedagogical support of delinquent adolescents in closed institutions" has been revealed;
- general scientific theoretical and experimental methods on studying the scientific literature, international regulatory documents and legislative acts of the Republic of Kazakhstan have been applied;
- scientific and empirical methods have been used: observation, interview, questionnaires, testing, the method of ascertaining experiment, the method of forming experiment, the quantitative and qualitative analysis method, trainings, study of creative activity products of the convicted have been used;
- the following correction methods have been applied: the test for temperament of G. Eysenck; Shmishek's questionnaire; suicide risk questionnaire (SRQ); questionnaire of determination of a certain style of conduct in conflict situations;
- a correlation analysis using Spearman's rank correlation has been conducted; for the quantitative analysis the Wilcoxon's criterion has been used for linked samples; for the quantitative analysis the Mann-Whitney's differences for unlinked samples has been used. A mathematical treatment of the research results was performed using the SPSS software, version 22.0.

A scientific novelty and theoretical significance of the research:

- an author's definition of the concepts of "delinquent behavior" has been presented; the factors of development and causes of deviant behavior have been defined.
- an essential characteristic of the complex concept of "psychological and pedagogical support" has been disclosed and a three-stage structural and substantive support model of delinquent adolescents has been developed.
- the tasks of the psychological and pedagogical correction have been defined; the social environment of juvenile offenders has been studied , negative psychological characteristics of foster children of the closed institutions have been identified;
- program of the psychological and pedagogical support of delinquent adolescents in the closed institution has been drawn up and experimentally tested;
- a social unpreparedness of the society to accept the former convicts has been proved;

Scientifically grounded recommendations on the prevention of deviant behavior of children at school have been presented; as well as on the rehabilitation and re-adaptation of convicts after their release.

The practical significance of the research lies in:

- a development of a study guide;
- a development of a special course (an elective course) called “Penitentiary Psychology”;
- a development and implementation of methods for conducting the group hands-on trainings with foster children of penitentiary institutions (Annexes: Exercise Book, CD with films);
- a development of a correctional psychological and pedagogical support program of delinquent adolescents at closed institutions;
- a development of guidelines on establishment of rehabilitation centers for juvenile inmates, released from prison.

The research results can be used in the training and advanced training system of psychological, pedagogical and special staff, besides they can be also used during the practical seminars, trainings, “round tables” for CS (Correctional system) professionals, education - school teachers, university professors and students.

The main provisions, proposed for the defence:

1 Delinquent behavior (auth.) - is the infringing acts that are condemned by a society, controlled and punished by the Criminal Code and require an intervention, help, changes in many ways, including isolation by putting in a closed institution. Each delinquent (illegal, antisocial) behavior is deviant (diverging), but every deviant behavior can be always called delinquent.

2 The main reason for formation of delinquent behavior of minors is an interaction of various negative factors in the process of adolescent socialization.

3 Psychological and pedagogical support (auth.) – is a set of preventive, corrective and developmental, legal, health-giving, rehabilitation and special methods of influence on a delinquent teenager.

4 Psychological and pedagogical support of teenagers with delinquent behavior shall be carried out at three stages. Noting the important role of psychological and correctional, developing program in the colony, we are talking about a unification of preventive measures at school, penitentiary and post-penitentiary support, as we believe that joint efforts of specialists at all stages will accelerate positive results and help in re-socialization of minors released from prison.

5 At all the stages of the support program of delinquent teenagers rules shall be the same: psychological and pedagogical, psychotherapeutic or medical assistance; prevention and social skill training; diagnostics, correction of behavior; consulting, trainings; individual work with the underachieving, special education; collaboration with the family; legal, financial and other support.

Testing and implementation of the research results are shown in 12 publications of the author. The main provisions and conclusions of the dissertation, obtained during the research, were submitted to the meeting of the Academic Department of Pedagogy and Psychology of the Kazakhstan National Pedagogical University named after Abaya, and set forth in speaker papers

At international scientific-practical conferences:

The international scientific and practical conference "The history of formation and perspective of the development of practical psychology in Kazakhstan" (Almaty, 2014); The international scientific and practical conference "Psychological and

social work in modern society: problems and solutions" (St. Petersburg, 2015); The international scientific and practical conference "The history and current trends in the evolvement of education and science of the Republic of Kazakhstan in the global space" (Almaty, 2016).

Publications. The content of the dissertation is reflected in 13 scientific works, where 4 - in scientific publications, recommended by the Committee for Control of Education and Science; 2 - in scientific publications, included in the Scopus database, 3 - in the materials of international conferences, where one of it is international; 1 - in international journal, 1 – international forum and the; 1-in Republican conference; 1 - in a method book.

The volume and structure of the dissertation. The dissertation includes an introduction; two chapters; conclusion; bibliography. The work consists of 207 printed computer pages and prepared with 28 tables, 41 figures.